

ami a költőben valóban a leglényegesebb és leginkább előremutató: felvilágosodott világnézetét és népiességét.”

Juhász Géza *Csokonai-tanulmányok* könyvéről összegezőképpen elmondhatjuk, hogy alapvető, fontos munka. Az összegyűjtött cikkek, írások méltón képviselik alkotójukat. A szerző kiterjedt, mégis egységes elképzelés által rendezett kutatásainak, főképpen a versek kronológiája és a korai művek feltárása terén, sokat köszönhet a Csokonai irodalom.

KROÓ ANDRÁS

Széles Klára: REVICZKY GYULA POÉTIKÁJA ÉS AZ ÚJ MAGYAR LÍRA

A századfordulón előadóművészek, írók és érzelmes olvasók lelkesedtek Reviczky Gyula lírájáért. „Népszerűsége a szomorúság varázsának győzelme volt” – jegyzi meg egy helyütt találóan Komlós Aladár. Mostanra elapadt, jóformán semmivé foszlott ez az elragadtatás, hogy az irodalomtörténeti érdeklődés lépjen a helyébe. Csak a legutóbbi évtizedben is két terjedelmes monográfia vállalkozott a költői életmű átvilágítására (nem is említve a korábbi – s mindmáig mellőzhetetlenül fontos – elemzéseket). Mezei József könyve folyamatában mutatja be a Reviczky-lírának a „szimbolizmussal való élmény-azonosság”-át, Széles Klára pedig az oeuvre kristályosodási pontjait, a versek poétikai hierarchiáját kívánja kitapintani vizsgálódásaiban. Aligha tévedünk, ha megkockáztatjuk: ezt a megélelénkült kutatói érdeklődést, a – Reviczky jelentőségéhez képest – feltűnő és kitüntető figyelmet bizonyonnyal a költő sajátos határhelyzete, átmenetisége indukálja. Reviczky bánatosan lebegő lírájában in statu nascendi szemlélhetők azok a jellegzetességek, félénk újdonságok, amelyek egy fokozatosan avuló, kiüresedő költői modor és gyakorlat meghaladásának vágyáról tanúskodnak, s némiképp már a századelő poétai forradalmát involválják. Nem csupán a *Tűnő ifjúság*, az *Altató* szerzőjével ismerkedik, ki ebben az életműben elmélyül; érzékelnie kell a népnemzeti iskola eszményeinek válságát és deformálódását is csakúgy, mint egy sejtelemszerű előleget Ady és a nyugatosok hangvételéből, markánsan új versépítő gyakorlatából.

Széles Klára is ebben a különös kettősségben, átmenetiségben ragadja meg Reviczky költői karakterének, lírai életművének és legkiválóbb – általa „remek”-nek nevezett – verseinek a szubsztanciáját. Nincs kétség: a lényegyet tapintja ki, s a helyes fölismerésből táplálkozik könyvének

számos kitűnő megfigyelése és elemzése. Roppant meggyőző például, amit a Reviczky-dalok ellégiesüléséről, elanyagtalanodásáról kifejt, mind tárgyi, mind alanyi oldalról a folytonos ellenpontozásban, két pólus közti libegésben, egy sajtáságos interferenciában fedezve fel a tökély kritériumát. Ugyanily joggal idézhetnők a monográfia más részleteit is. Ámde bármennyire tetszetős és meggyőző ez a koncepció egyes költemények, a verstípusok, sőt az egész Reviczky-líra esetében, épp annyira veszélyes is, mihelyst áthágja önnön illetékességének körét, és egyetemes, mindent magyarázó elvvé lényegül. Úgy tartjuk, Széles Klára mértéktelenül túlfeszíti saját munkahipotézisét, alapjában helytálló felismerését, hogy – szándéktalanul bár – tulajdon elméletének kelepécéjébe essék. Vörös fonalként húzódik végig a könyvön a kettősség-koncepció, különös dualizmust, átmenetiséget tételez a szerző szinte mindenben és mindenütt: a 19. század második felének Európájában és Magyarországon, az eszmék és a művészetek világában szintúgy, mint a társadalomban, feltűnik ez természetesen Reviczky származásában, személyiségében, osztályhelyzetében, eszményeiben, költészetében stb. Néhol már-már kínossá válik a buzgalom, amellyel Széles Klára a kettősségeket leltározza. (Lásd pl. III./1-es jegyzet: 227.) Oly tetszetős ez a dualizmus-elmélet, olyannyira az evidencia és a koherencia benyomását kelti, hogy épp e túl tökéletes, bármire illő, mindent magyarázó mivoltában tetszik csinált konstrukciónak s ébreszt alapos kételyeket. Ennyire tán még átmenetiségben sem lehetett homogén irodalom és társadalom, a nagyvilág és a kisvilág, emberi habitus és költői gyakorlat! S Reviczky és lírája sem afféle mágikus tükör, amelyben a korszak összes lehető kettőssége önmagára ismerhet.

Függetlenül eme prekonceptiónak tetsző elmélettől, Széles Klára igen sok elismerésre érdemes újat, poétikai és egyéb szempontokból érvényeset tud mondani a költői oeuvre-ről. Könyve számos előtanulmány összegezésének tekinthető, más anyagokon is kipróbált vizsgálati módszerei árnyaltak és csiszoltak, lehetővé teszik a differenciált elemzést, természetessé a minőségérzéket és a finom megfigyeléseket. Legfőbb és sikerrel valóra váltott törekvése az, hogy – eltérve a szokványos, az életműveket lineárisan, a kronológia rendjében feltáró irodalomtörténeti gyakorlattól – a csomópontokat, az értékképző gócoakat ragadja meg, s az egyes művek analízisében csakúgy, mint az általánosítás szférájában kimutassa a tökély előfeltételeit és ismérveit, a Reviczky-versek maradandó hányadának újságát és a költőutódok művészetében hasznosítható hozományát. Korszerű, termékeny metódus ez, létjogosultságát a monográfia vitathatatlan eredményei tanúsítják. Széles Klára legfőbb erőssége a tipizálás, az értékek biztos kezű kiválasztása és a külön figyelemre méltatott versek elemzése. Cáfolhatatlan igazság-

nak tűnik, hogy a Reviczky-líra három műfaj – a dal, a példázat és az elmélkedés – köré jegecesedik (számos határesetet, átmenetet produkálva persze), s meggyőző, amit e három típus hierarchiájáról, a dal mennyiségi és minőségi fölényéről kifejt. Kitűnően ábrázolja, amint a hagyományos, készen kapott műfajok (a helyzetdal, a tájvers stb.) felbomlanak, deformálódnak költőnk kezén, hogy sajátos képződményként, mintegy lebegve létezzenek régi és új minőség határmezsgyéjén. Jó példák, találó kommentárok szemléltetik – az eredet, az ihletők felől nézvéen – a Reviczky-versek helyét az irodalomtörténeti folyamatban, a tradíciók meghaladásának kísérletét, a találatokat és a kudarcokat, az almanach-líra, Kölcsey, Vörösmarty, Arany, Tompa stb. örökségének áthasonított sugallatát. Karakterisztikus s a további kutatások során aligha mellőzhető, amit a szerző a speciális Reviczky-műfajok s a reprezentánsként kiemelt művek arculatáról elmond avagy felvázol csupán. Korántsem lényegtelen, hogy rámutat a költő műfordításainak és saját verseinek beszédes rokonságára, „egyenmű érzelmi közegé”-re (42.), regisztrálja a ciklusalkotásban, a mottóválasztásban és a címadásban feltárulkozó tudatosságot, nem mindig valóra váltott szándékot az önelvű szerkesztésre, építkezésre, s kivált fontosnak – bár újabb kutatást, finomítást igénylőnek – ítéljük, amit a konvencionális elemekben dúskáló Reviczky-líra rafinált hatásmechanizmusáról, az extenzitálásában jócskán zsugorodó, ám intenzitásában egyszersmind gyarapodó szókincsről s a képzetkapcsolódások, a zenei hangzás különös játékaikról olvashatunk (193–199). Hasznosak, szerfőlött tanulságosak a függeléként csatolt táblázatok, holott a vizsgálódó elmén átrebben egy sejtelenlyi kétség: lehetséges, hihető, hogy oly nagy számú „Remek”, egységes szerkezetű darab rejtezik a Reviczky-dalok népes csoportjában, mint ahányat Széles Klára elősorol? . . .

Miért, hogy az eddig vázolt erények és eredmények (listájuk nem is teljes!) ellenére mégis vegyes benyomásokat kelt e monográfia? Bizonyos részletek, összefüggések aránytalanságában (túlburjánzásában avagy véznaságában), némely állítások fedezetlen voltában és más tényezőkben – főként a szerkesztés és a stílus esendőségeiben – lehetjük föl az okokat. Mindenekelőtt: Reviczky költői rangjához, a magyar líra történetében (mert határainkon túl aligha számolnak vele) elfoglalt helyéhez képest feltűnően túlméretezettnek véljük a bevezetőt (15–37). Oly nagyarányú az alapozás, hogy felhőkarcolót kellene elhordania, csakhogy költőnk méretei sokkalta szerényebbek. Az előljáróban felvonultatott művészek és gondolkodók nagysága viszont nyomasztó súllyal nehezedik Reviczkyre, árnyékukban még valóságos önmagánál is kisebbnek látszik, értékei, újságai eléggé szánsalmsan összetöpörödnék. Ugyanezért hisszük helytelennek a zárófejezet Rimbaud–Reviczky,

Mallarmé–Reviczky párhuzamát. Olyan nem épp jogos analógiák ezek, amelyek költőnk számára roppant előnytelenek, korántsem alkalmasak szerény (ám végül is létező!) vívmányainak, tényleges jelentőségének hiteles átvilágítására, s szándéktalanul is az életmű kisszerűségét, szegényességét hangsúlyozzák. Végtére is Reviczky súlyát, fontosságát hazai irodalmunkban nem a világlíra gigászai, hanem a magyar költészet folyamata, az adott fázisban betöltött szerepe felől nézvést ítélnélhetjük meg objektívan!

Ámde egyéb kifogásaink is akadnak a bevezetővel kapcsolatban. Túlméretezett ugyan – a reá épített konstrukcióhoz képest –, ahhoz azonban mégsem eléggé terjedelmes, hogy minden ízében hiteles, árnyalt jellemzését adhassa a benne tárgyalt társadalmi, művészeti, bölcséleti stb. változásoknak és áramlatoknak. Ezért érezzük nemegyszer, hogy Széles Klára csak kevéssé aládúcolt összefoglalásokra, érthető, de korántsem örvendetes egyszerűsítésekre kényszerül. Túlon túl merész (és tetszettségében is elfogadhatatlan) az a gondolati ív, amit a szerző a 19. század második felének egyéniségkultusza és a fasizmus, a „diktátorok, fűhrerek” közé rajzol (20–21.); ez a folyamat sokkal bonyolultabb és több ágú volt a valóságban. Sommásnak, s így némileg torzítónak látszik a szintézis, amit a könyv a századvég nagy művészeti metamorfózisáról fölvezet (23–25.). Általánosságban természetesen igaza van Széles Klárának, csupán a „kis” részletek hibáznak. Kettőt a lehetséges ellenvetések közül. Az építészet a romantikából és az eklektikából mégsem tüstént váltott funkcionálisra, közbeékelődött egy átmeneti periódus. A Bauhaust nem a romantika és az eklektika előzte, hanem a szecesszió. (Vö.: pl. Pevsner: *A modern formatervezés úttörői*. Bp. 1977.) A zene ismeretében nem állja meg a helyét az a kitétel, amely fordulatot lát a pályakezdő Richard Strauss és Mahler zenéjében, s a fegyelmet, a szűk, redukált apparátust emlegeti e váltás lényegeként. Többnyire az ellenkezője igaz. A magunk részéről szimplifikálásnak tartjuk a 31. oldal adta képet a magyar polgári átalakulásról, valamint a történelmi-társadalmi háttér és a művészetek viszonyáról, s úgy gondoljuk, hogy a szerző túl szigorúan ítéli meg a Gyulai–Salamon stb. féle népiességet (37.). Nem értjük, minő kritériumok alapján véli a monográfus egyaránt a szentimentalizmus képviselőjének Kleistet, Turgenyevet(!), Heinét és Lenaut (39–40.), s eléggé keveset mond számunkra, hogy Reviczky olyan világirodalmi óriásokhoz, szintézisteremtőkhöz vonzódott, mint Shakespeare, Goethe, Homérosz stb. (38.). Elvégre Marxnak és – Kierkegaard-nak is ugyancsak voltak a kedvencei, így költőnk karakteréhez nemigen jutottunk közelebb. Széles Klára jó irányban keresi a Reviczky-személyiség irodalmi rokonságát (34–35.), csakhogy végül annyi francia, német, orosz, magyar regényhőst sorakoz-

tat fel analógiaképp, hogy a poeta saját arcvonásai mosódnak el teljesen. Képtelenség, hogy Reviczky ennyiféle – egymástól is különböző – figurához hasonlítson egyszerre!

Nagyobb hiba, hogy amily alaposan és hitelesen mutatta be Széles Klára a költő és az elődök viszonyát, az áthasonított hagyományt, éppoly kevésbé meggyőzően tárgyalja és dokumentálja a Reviczky-örökség utóéletét, inspirációját. Elvékonyodnak, gyakorta elszakadnak a szájak, amelyek Reviczkytól az új magyar líra felé vezetnek. Számtalanszor visszatér Ady neve mint folytatatóé, feltűnik Kosztolányi, Tóth Árpád is stb. Fájdalom, a bizonyítással, a cáfolhatatlan argumentációval adósunk marad a monográfia. Szép, de kellő fedezet híján való a kinyilatkoztatás: „Legmagasabbra pedig Ady lírájában szárnyal tovább mindaz, ami Reviczkynél vívmánynak nevezhető” (207.). A példák, az utalások eléggé gyérek, bizonyító erejük csekély. Nem értjük, miben készíti elő Adyt pl. a *Futó idő* c. Reviczky-dal (101.) ugyanily joggal Csokonai *Új-esztendei gondolatok* c. versére visszautalónak is vélhetnők. Egyáltalán: melyik Adyra volt nagy hatással Reviczky, hiszen az *Új versek* költője aligha tekinthető homogén jelenségnek. Eddig úgy tudtuk, hogy a *Versek* és – kevésbé – a *Még egyszer* poétája rezonált szépen a bánat dalaira, Széles Klára azonban minduntalan azt sejteti, hogy az „igazi” Ady a folytató. Sajnos, e hipotézis szinte semmi sem igazolja. S félrevezető, ha a *Midász király sarja* c. verset Ady első kötetéből valónak nevezzük (207.), holott a harmadikban foglal helyet.

Végképp nem fogadhatjuk el azt a törekvést, amely előbb óvatosan (108., 136–137.), utóbb pedig egyértelműen (205.) a szecesszióba horgonyozza bele Reviczky lírai életművét. Ellentétben többekkel hiszszük a szecesszió terminus lényegkifejező és termékeny voltát, ezért utasítjuk vissza a jelentését, kontúrjait teljesen fellazító, „parttalanító” próbálkozásokat. Ha már Reviczky is szecessziós, ki nem az a század utolsó harmadában? S mi legyen a véleményünk eztán az irodalomtörténetírásunkban eddig számontartott, s legutóbb Mezei József könyvében elemzett szimbolista élményről? Avagy szimbolizmus és szecesszió bízást szinonímának tekinthető? Nem hinnénk.

Még néhány megjegyzés. Különös, hogy egy poétikát taglaló munka egyáltalán nem foglalkozik verstani kérdésekkel. Főlöskéig ismertetni a *Pán halála* „cselekményét” (126.), megtévesztő, ha krími háborúnak aposztrofáljuk (61.) a 1877–1878-as orosz-török konfliktust. (A krími háború kifejezés csak az 1850-es évek közepére érte autentikus.) Jeleznők, hogy hibás az I./45-ös és az I./72-es jegyzet (215., illetve 217.; mindkettő *A magyar irodalom történetének* IV. kötetére utal valójában), egyszer meg a számozásban akad eltérés: II./54-ről beszél a főszöveg (169.), hátul viszont csak 53-as numerust találunk (225.). Egy

gondosabb korrektúra bizonytalansággal kigyomláta volna az Akadémiai Kiadóhoz korántsem illő helyesírási hibákat is (pl. „lélekzetvétél”: 164.).

A szerkesztés nem erőssége Széles Klárának. Sokalljuk és didaktikusnak tartjuk az összegező részeket, gyakran találkozhatni átfedésekkel, önismétlésekkel (9–10. – 49–50., 130. – 183–184. stb.) Figyelmetlenség, ha a szerző ismert dologként hivatkozik arra, amit csak félszáz lappal később fog bemutatni (lásd: *Imakönyvem*: 101.). Vegyes érzéseket kelt a monográfia stílusa is. A szókincs igényes, gazdag, árnyalatos, alkalmas Reviczky lírájának méltó bemutatására. A szófűzés, a mondat-szerkesztés viszont annál nehezkesebb, körülményesebb, helytel-közzel útjában áll a megértésnek. Egycztetési hibák, képzavarok, germanizmusok („Súlyt fektet a címválasztásra”: 185. stb.), a tárgyhoz nem illő („testhezálló”: 119.) vagy erőltetett kifejezések („felrémlődhet”: 104., „töményíti”: 129.), kényszeredett mondatok („Reviczky nem a világról, hanem *Magamról* ír”: 165.) kedvetlenítik az olvasót. Feltűnően sokszor elsikkad a határozott névelő, s szerepel –helytelenül! – állítmányként melléknévi igenév („A főnevek zöme elvont vagy elvont értelemben használt”: 86. stb.). Megannyi, a befogadást, a ráhangoló-dást nehezítő „apróság”!

Kétségtelen: az eddiginél sokkal többet tudunk Reviczkyről e könyv olvastán. S nemcsak mennyiségben gyarapodott, árnyalatokban is gazdagodott tudásunk. Kár, hogy elismerésünket számos kifogással kellett ellenpontoznunk! (Akadémiai, 1976.)

LŐRINCZY HUBA

Z. Szalai Sándor: GÁRDONYI GÉZA

Gárdonyi Géza életművének, emberi és művészi pályájának kiváló ismerője – Z. Szalai Sándor –, újabb könyvben foglalta össze korábbi írásainak fontosabb szempontjait és megállapításait. E szempontokat és kutatási eredményeket már eddig is volt alkalmunk megismerni, hiszen a Szépirodalmi Könyvkiadó emlékezetes Gárdonyi-sorozatának (1962–1966) egyik sajtó alá rendezőjeként 1970-ben a szerző egy terjedelmesebb tanulmánykötetben publikálta a hézagpótló filológiai munka szaktudományi következtetéseit (*Gárdonyi műhelyében*). Az újabb pályakép az Arcok és vallomások-sorozat céljaihoz és szándékaihoz igazítva könnyedebb hangvétellel, esszéisztikus oldottsággal és a sorozat jellegéhez mérten a szükségesnél talán kevesebb írói vallomással idézi fel az életút legfontosabb állomásait.